

Josip V. Kobal, *Bronzezeitliche Depotfunde aus Transkarpatien (Ukraine)*, „Prähistorische Bronzefunde”, Abteilung XX, Band 4, ss. 120, tabl. 114, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2000.

Kolejny tom serii „Prähistorische Bronzefunde” poświęcony jest brązowym skarbowi z terenów ukraińskiej części Zakarpacia. Praca składa się z 6-ciu części. We wstępie znalazły się uwagi na temat terminologii i metodyki badań, środowiska geograficznego, interpretacji znalezisk, historii badań, a także przynależności kulturowej i zróżnicowania chronologicznego karpaccich skarbów z epoki brązu. W drugiej, najobszerniejszej części pracy omówione zostały przedmioty, w liczbie 2433, pochodzące ze 171 depozytów. Podzielone one zostały na sześć kategorii, tj. naczynia, broń, narzędzia, ozdoby, elementy rzędu końskiego i bryły surowca. Kolejną częścią pracy jest katalog, zawierający możliwe do ustalenia dane, takie jak miejsce i okoliczności odkrycia, inwentarz, obecne miejsce przechowywania i literaturę. W związku ze zmieniającą się przynależnością państwową regionu, autor podaje też starsze, obecne w literaturze nazwy miejscowości. Ponadto praca zawiera indeks miejscowości, bibliografię, wykaz muzeów przechowujących obecnie zabytki oraz listę skarbów zawierającą dane dotyczące inwentarza i przynależności chronologicznej. Praca posiada bogaty materiał ilustracyjny, zebrany na 103 tablicach umieszczonych na końcu książki, oraz mapy, z których pierwsza pokazuje lokalizację wszystkich znalezisk, kolejne zaś stanowiska związane z poszczególnymi seriami skarbów.

Obszar, z którego pochodzą omawiane w pracy depozyty, leży na krańcach południowo-zachodniej Ukrainy. Od zachodu sąsiaduje ze Słowacją, od południowego zachodu z Węgrami, od południa z Rumunią, a od północnego zachodu z Polską. Większość terenu zajmują niewysokie góry (o średniej wysokości nie przekraczającej 900 m n.p.m.). Pierwsze znaleziska skarbów brązowych z omawianego terenu pochodzą z początków XIX w. Autorem pierwszych prac im poświęconych był T. Lehoczky (1830-1915). Pierwsza wojna światowa na jakiś czas zahamowała rozwój badań nad problematyką transkarpaccich skarbów. W latach 30-tych powstaje kilka prac poświęconych zagadnieniom związanym z depozytami. Tacy badacze, jak J. Jankovich¹, I. Borkovskij² czy J. i E. Zatlukal³, publikują wiele nowych znalezisk. Po drugiej wojnie światowej problematyka związana ze skarbami brązowymi staje się przedmiotem zainteresowania nie tylko ukraińskich, ale również obcych badaczy. Wielkie znaczenie posiada praca K. V. Bernjako-

¹ Jankovich J., 1931, *Podkarpatská Rus v prehistorii*.

² Borkovskij I., „Památky Archeologické”, t. 40, 1934-1935.

³ Zatlukal J. i E., 1937, *Adatok Podkárpataska Rusz prae-históriájához*.

viča⁴, zawierająca chronologiczne i typologiczne opracowanie transkarpaccich skarbów brązowych. W wielu pracach syntetycznych (np. H. Müller-Karpe, 1961, *Die Vollgriffschwerter der Urnenfelderzeit aus Bayern*, A. Mozsolics, 1985, *Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte von Aranyos, Kurd und Gyermely*) również pojawiają się te zagadnienia.

Skarby należą do szczególnej kategorii znalezisk. Ich istnienie jest w pewien sposób odzwierciedleniem życia codziennego w jego socjalno-ekonomicznym aspekcie w epoce, z której pochodzą. W literaturze znaleźć można wiele prób interpretacji skarbów – począwszy od ofiar o charakterze magicznym bądź religijnym, poprzez zapasy wędrownych rzemieślników, a skończywszy na depozytach ukrywanych w czasach konfliktów i niepokojów. Wydaje się prawie niemożliwym odróżnienie skarbu ukrytego z zamiarem późniejszego wydobycia od przedmiotów zakopywanych np. w charakterze ofiary.

Zmianom podlega nie tylko ilość, ale także rodzaj przedmiotów występujących w skarbach. Z ogólnej liczby 171 depozytów najwięcej, bo aż 89, datowanych jest na okres epoki brązu C-D, 35 na fazę HaA1, 12 na fazę HaA2, 6 na fazę HaB1 i po dwa na fazy EB B1 i HaB2. W poszczególnych okresach i fazach zmienia się również ogólna ilość zabytków w depozytach. Ze skarbów z okresu EB C-D pochodzi 1211 zabytków, następnie z fazy HaA1 – 752 zabytki, z fazy HaA2 193 zabytki, z fazy EB B1 – 101 zabytków, z fazy HaB1 – 32 i z fazy HaB2 – 27 zabytków. Od okresu EB C-D, z którego znanych jest najwięcej depozytów, zawierających jednocześnie największą liczbę przedmiotów, ilość znalezisk systematycznie maleje.

Spośród prawie 2,5 tys. przedmiotów najliczniejszą grupę występującą w depozytach stanowią narzędzia pracy (508 egzemplarzy). Do kategorii tej Autor zalicza siekierki, sierpy, noże, młotki, dłuta, piły i szydła. Najliczniej wystąpiły one w HaB2 (89% wszystkich zabytków z tego okresu) i w HaA2

(40%). Drugą, najlepiej reprezentowaną grupą zabytków występującą we wszystkich okresach epoki brązu jest broń (346 egzemplarzy), podzielona przez Autora na dwie kategorie, tj. broń ofensywną i defensywną. Do pierwszej grupy zalicza miecze, groty włóczni, sztylety i topory, do drugiej, która występuje najliczniej w skarbach datowanych na HaB1 (seria Podgorjany I) i stanowi wtedy 90% wszystkich zabytków – naramienniki, ochraniacze oraz wątpliwe znaleziska hełmów i tarcz. Ozdoby złote (121 zabytków, znanych przede wszystkim z literatury, w tym zausznice, paciorki, aplikacje i naramienniki) oraz brązowe (860 egzemplarzy, w tym naramienniki, bransolety, naszyjniki, pierścionki, spiralki z drutu brązowego, zawieszki, guzy, diademy, szpile, zapinki) występowały w skarbach datowanych do HaA2 włącznie. Naczynia brązowe pojawiają się tylko w HaA1 i HaB1 (razem 8 sztuk). Elementy rzędu końskiego (4 wędzidła) pochodzą z dwóch skarbów datowanych na HaA1 (seria Lazy I). Bryły półsurowca i bliżej nieokreślone fragmenty przedmiotów stanowią ok. 5% zabytków i występują prawie we wszystkich skarbach. Wśród wszystkich 171 skarbów wyróżnić można dwie grupy – jedną, zawierającą jednorodne depozyty tej samej grupy zabytków (65 depozytów) i drugą, ze skarbami zawierającymi różne przedmioty (63 depozyty). Przedmiotami występującymi jako jedyny inwentarz depozytu najczęściej były ozdoby (naramienniki, bransolety) i broń (miecze) oraz narzędzia (siekierki).

Schyłek eneolitu na omawianych w pracy terenach wyznaczają młodsze fazy osadnictwa kultury badeńskiej, wschodniosłowackiej grupy kultury amfor kulistych oraz w części północnej późnych kultur sznurowych. We wczesnej epoce brązu rozwija się osadnictwo kultury Nyirseg. W starszej i środkowej fazie środkowej epoki brązu tereny transkarpaccie zajmuje kultura Otomani, u schyłku zaś pojawia się kultura Suciude-Sus. Początki młodszej epoki brązu wyznacza pojawienie się kultury Gava. Po szczegółowej analizie materiału zabytkowego pochodzącego ze wszystkich 171 skarbów Autor wydziela serie (D'jakowo, Podgorjany II, Kriva, Lazy I, Suskovo I, Podgorjany I, Olešnik I) zróżnicowanych chronologicznie skarbów, o specyficznym, regionalnym charakterze, oraz przeprowadza próbę ich korelacji z równocza-

⁴ Bernjakovič K. V., 1960, *Bronzezeitliche Hortfunde von rechten Ufergebiet des oberen Theißtales (Karpato-ukraine USSR)*, „Slovenská Archeológia”, t. 8.

sowymi zjawiskami kulturowymi na sąsiednich obszarach (tj. na terenie Słowacji, Węgier, Transylwanii, górnego Naddniestrza oraz północno-zachodniego Nadczarnomorza). Najstarsze skarby z omawianego w pracy terenu datowane są na EB A2 (seria D'jakovo V) i związane z kulturą Otomani. Nieco młodsze depozyty serii Podgorjany II (EB B) zawierały prawie wyłącznie ozdoby (80%), takie jak zawieszki o zawiniętych spiralnie ramionach, szpile z cypryjską bądź romboidalną główką, naramienniki (ochraniacze) ze spiralnie zwiniętymi tarczkami typu Koszider. Seria ta łączona jest z młodszymi fazami kultury Otomani-Füzesabony, a także Vatya i madziarowskiej. Większość zabytków pochodzących ze skarbów serii Podgorjany II posiada wyraźnie lokalny charakter, jedynie szpile z romboidalną główką mają wschodnie pochodzenie. Seria Kriva (EB C i D) należy do najliczniej reprezentowanych na terenach transkarpaccich. 1211 zabytków z trzech podfaz tej serii (starszej, środkowej i młodszej) to prawie 50% wszystkich omawianych znalezisk. Ponad połowa z nich to ozdoby, znaczną grupę stanowi też broń (20%) i narzędzia (13%). Charakterystyczne dla skarbów serii Kriva są m.in. miecze typu B3 i B4 wg A. Vulpego⁵, groty włóczni typu A i C wg A. Mozsolicsa⁶. Datowanie skarbów z tego okresu przysparza najwięcej trudności, różni badacze łączą je z kulturami Suciude-Sus, późną fazą kultu-

ry wieterzowskiej, Otomani czy kulturą Noua. Na okres HaA datowane są dwa serie. Starsza – Lazy I (reprezentowana przez 35 depozytów zawierających przede wszystkim ozdoby i narzędzia) oraz młodsza – Suskovo I (12 skarbów). Najmłodsze, pochodzące z HaB, są skarby (8) związane z seriami Podgorjany I i Oleśnik I. Wszystkie te serie wiążą się przede wszystkim z kulturą Gava. Oprócz szczegółowej analizy chronologicznej skarbów należących do poszczególnych serii Autor omawia również inwentarze poszczególnych depozytów, w wielu przypadkach przytaczając dokładne analogie. Ponadto w dalszej części pracy analizuje również poszczególne kategorie zabytków, w miarę istniejących możliwości włączając poszczególne zabytki do istniejących już typologii bądź też tworząc własne, tam, gdzie to jest zasadne (np. w przypadku lokalnej specyfiki grup zabytków, chociażby naramienników czy siekier). Praca ma czytelny układ i klarowną kompozycję, duże znaczenie poznawcze posiada już poprzez sam fakt zebrania i udostępnienia materiału zabytkowego, którego szczegółowe analizy przeprowadzone przez Autora stanowią ważny wkład w poznanie zagadnień związanych z istnieniem w rzeczywistości pradziejowej tej jakże intrygującej grupy znalezisk, jaką niewątpliwie są skarby.

Katarzyna Świątek

Adres Autorki:

Mgr Katarzyna Świątek
Instytut Archeologii Etnologii PAN
Oddział we Wrocławiu
ul. Więzienna 6
50-118 Wrocław

⁵ A. Vulpe, *Die Äxte und Beile in Rumänien I*, PBF, Abt. IX, Bd. 2 (1970) oraz *Die Äxte und Beile in Rumänien II*, PBF, Abt. IX, Bd. 5 (1975).

⁶ A. Mozsolics, 1967, *Bronzefunde des Karpatenbeckens*.